

VAROLUŞÇULUK

İnsan nedir? Binlerce yıl boyunca felsefe ve dinler bu soruya net, güven verici ve evrensel yanıtlar bulmaya çalıştılar. Antik Yunan'da Platon ve Aristoteles için insanın bir "özü" (ousia/essentia) vardı. Tıpkı bir masanın veya sandalyenin üretilmeden önce zanaatkarın zihninde bir tasarımı, bir amacı olduğu gibi; insan da evrene belli bir amaç, değişmez bir doğa ve ilahi bir planla gelmişti. Önce "öz"ümüz belirlenmiş, "varoluş"umuz ise bu öze ulaşmak için bir araç olarak bize verilmişti. Ancak 19. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa'da yükselen sanayileşme, ardından gelen yıkıcı dünya savaşları ve geleneksel inanç sistemlerinin çöküşü, bu güvenli bin yıllık evi temellerinden sarsmaya başladı. İşte Varoluşçuluk (Egzistansiyalizm), o yıkılan evin enkazı üzerinde, insanın çırılçıplak, amaçsız ve yapayalnız bir şekilde evrenin ortasında kalakaldığı gerçeğiyle yüzleşme cesaretidir. Varoluşçuluğun en meşhur mottosunu Jean-Paul Sartre koyacaktır: "Varoluş, özden önce gelir." Yani insan önce dünyaya gelir, fırlatılır, var olur; ardından kendi özünü, kendi anlamını ve kimliğini kendi eylemleriyle bizzat yaratmak zorunda kalır. Taslak yoktur, ilahi bir senaryo yoktur; insan kendi hayatının hem yazarı hem de başrolüdür.

Bu radikal düşüncenin tohumlarını, 19. yüzyılda Kopenhag'ın kasvetli sokaklarında dolaşan melankolik bir dahi, Søren Kierkegaard atmıştır. Modern varoluşçuluğun babası sayılan Kierkegaard, sistemlerin ve kalabalıkların insanı yuttuğu bir çağda, felsefenin odağını devasa teorilerden "bireyin" kanlı canlı, acı çeken, endişe duyan iç dünyasına çevirmiştir. Onun felsefesinin kalbinde "Angst" (Kaygı/Daralma) kavramı yatar. Korku, somut bir nesneye karşı duyulurken (örneğin bir yırtıcı hayvandan korkmak), kaygı nesnesizdir; o, özgürlüğün ta kendisinden duyulan dehşettir. Kierkegaard bunu uçurumun kenarında duran bir insanın hisleriyle açıklar: Uçurumun kenarına geldiğinizde hissettiğiniz o baş dönmesi ve dehşet hissi, sadece aşağıya düşme tehlikesinden kaynaklanmaz; asıl dehşet verici olan, sizin oradan *aşağıya atlayabilme* gücüne ve özgürlüğüne sahip olduğunuzu bilmenizdir. Özgürlük, insanın kendi önünde açılan uçsuz bucaksız bir boşluktur ve insan bu boşluğa bakınca başı döner. Seçim yapmanın ağırlığı o kadar büyüktür ki, insan bu yükten kaçmak için kalabalıklara karışır, geleneklere saklanır. Kierkegaard'a göre sahici (otantik) bir yaşam, bu kaygıyla yüzleşmeyi ve akılla açıklanamayacak bir "iman sıçraması" (leap of faith) ile bilinmeze adım atmayı gerektirir.

Aynı yüzyılın sonlarında, Almanya'dan çok daha radikal ve yıkıcı bir ses yükselecektir: Friedrich Nietzsche. Nietzsche, "Tanrı öldü ve onu biz öldürdük" diye haykırdığında, fiziksel bir cinayetten değil, Avrupa ahlakının, nesnel hakikatlerin ve güvenilir dayanak noktalarının

çöküşünden bahsediyordu. Tanrı'nın ölümü, iki bin yıllık Hıristiyan ahlakının ve Platoncu idealizmin iflası demektir. Evrenin tepesinde bizi izleyen, iyi ile kötüyü belirleyen bir otorite yoksa, geriye sadece anlamsızlık, yani "Nihilizm" kalır. Ancak Nietzsche için nihilizm varılacak bir son durak değil, sadece geçilmesi gereken tehlikeli bir köprüdür. Evren kendiliğinden bir anlam sunmuyorsa, insan kendi anlamını kendi yaratmalıdır. O, sürünün ahlakını (köle ahlakını) reddeden, kendi değerlerini bir sanat eseri gibi yontan ve hayatı tüm acılarıyla, trajedileriyle "Amor Fati" (Kaderini Sevmek) diyerek kucaklayan "Üstinsan" (Übermensch) idealini ortaya atar. Üstinsan, sırtındaki yükleri taşıyan bir deve veya emirlere boyun eğen bir insan değil; kendi kurallarını koyan, kendi yarattığı denizde korkusuzca yüzen özgür bir ruhtur.

20. yüzyıla gelindiğinde varoluşçuluk, Martin Heidegger'in ağır ve karanlık fenomenolojisiyle yeni bir boyut kazanır. Heidegger için insanın dünyadaki varoluş biçimi "Dasein"dir (Orada-Olan). Bizler bu dünyaya bir dilekçe verip, zamanı, mekanı veya ailemizi seçerek gelmedik. Heidegger buna "Geworfenheit" (Fırlatılmışlık) der. Bizler, rızamız dışında varoluşun ortasına, dilin, kültürün ve tarihsel bir dönemin içine fırlatıldık. Çoğu insan bu fırlatılmışlığın içinde kaybolur, başkalarının ("Das Man" - Onlar/Kalabalık) kendisinden beklediği hayatı yaşar, "onlar gibi" konuşur, "onlar gibi" düşünür ve sahte, sıradan bir hayat sürer. Heidegger'e göre bu sahtelikten uyanıp sahici (otantik) bir hayata geçişin tek bir yolu vardır: Ölüm bilinci. İnsan, öleceğinin bilincinde olan tek canlıdır ("Ölüme-doğru-olmak"). Kendi ölümümüzün kaçınılmazlığını, kimsenin bizim yerimize ölemeyeceğini ve vaktimizin sınırlı olduğunu tüm benliğimizle idrak ettiğimizde, başkalarının hayatını yaşamayı bırakır ve kendi benzersiz hikayemizi yazmaya başlarız.

Bu felsefeyi Paris kafelerinden çıkarıp tüm dünyaya yayan isim ise Jean-Paul Sartre olacaktır. Sartre, özgürlük kavramını neredeyse ürkütücü bir boyuta taşır: "İnsan özgür olmaya mahkumdur." Neden mahkumdur? Çünkü yaratılmadık; bir yaratıcı (Tanrı) olmadığından bir "insan doğası" da yoktur. İnsan ne olmak istiyorsa o olacaktır. Sartre bu muazzam özgürlüğün getirdiği sorumluluğun insana "Bunalım" (Angoisse) verdiğini söyler. Kendi hatalarımız, başarısızlıklarımız veya hayatımız için suçu atabileceğimiz hiçbir şey yoktur; ne kader, ne toplum, ne aile, ne de bilinçaltı. Her şeyden, sadece kendimizden değil, "insanlığın nasıl olması gerektiğinden" bile sorumluyuz. İnsan bu korkunç sorumluluktan kaçmak için Sartre'in "Kötü Niyet" (Mauvaise foi) dediği kendini aldatma oyunlarına sığınır. Sartre'in ünlü "Garson" örneği bunu kusursuzca açıklar: Kafede çalışan bir garson, hareketlerini abartır, adeta bir robot gibi servis yapar, kendisini sadece bir "garson" nesnesine indirger. İnsan özgür bir varlık (Kendisi-için-varlık) olduğunu unutup, kendisini tıpkı bir masa veya taş gibi değiştirilemez bir nesne (Kendinde-varlık) sanarak Kötü Niyet sergiler. "Ben böyleyim, huyum bu, şartlar beni buna zorladı" demek, varoluşçuluğa göre insanın kendi özgürlüğüne ihanet etmesidir.

Peki tüm bu anlamsızlığın ve fırlatılmışlığın içinde hayat yaşamaya değer midir? Sartre'in en yakın dostlarından ve aynı zamanda felsefi rakiplerinden Albert Camus, bu soruyu fel-

sefenin en önemli ve tek ciddi sorusu olarak görür: "İntihar." Camus için evren akıldışı ve sessizdir; insan ise her hücreleriyle anlam, adalet ve mantık arar. İnsanın bu amansız anlam arayışı ile evrenin soğuk, umursamaz sessizliğinin çarpışmasından "Absürd" (Uyumsuz) doğar. Ancak Camus'nün çözümü ne boyun eğmek, ne dindarlığa kaçmak, ne de intihar etmektir. Çözüm "İsyan"dır. Camus, bu isyanı Yunan mitolojisindeki Sisifos ile sembolize eder. Tanrılar Sisifos'u sonsuza dek dev bir kayayı dağın zirvesine çıkarmaya mahkum etmiştir; kaya her seferinde aşağı yuvarlanır ve Sisifos yeniden başlamak zorundadır. Görünüşte bu, dünyanın en anlamsız ve çaresiz cezasıdır. Fakat Camus, Sisifos dağdan aşağıya inip kayasına doğru yürürken, kendi kaderinin bilincinde olduğunu ve bu cezayı, onu kabul ederek fethettiğini söyler. Kayayı itmek, tüm anlamsızlığa rağmen yaşama sarılmak, direnmek, başkaldırmaktır. Camus denemesini o unutulmaz cümleyle bitirir: "Tepelere doğru didinmek, bir insan yüreğini doldurmaya yeter. Sisifos'u mutlu olarak hayal etmeliyiz."

Sonuç olarak Varoluşçuluk, sıklıkla eleştirildiği gibi karamsar, karanlık ve depresif bir çaresizlik felsefesi değildir. Tam tersine, insanı her türlü belirlenimciliğin, kaderciliğin ve kurban psikolojisinin zincirlerinden kurtaran radikal bir "Aksiyon ve Sorumluluk" felsefesidir. Bize, kimsenin bizi kurtarmaya gelmeyeceğini, evrenin bizim için hazır bir anlam paketi sunmadığını söyler; ama aynı zamanda fırçayı da bizim elimize verir. Hayat boş bir tuvaldir ve o tuvali hangi renklere boyayacağımız, Kötü Niyet'e sapsızmadan, kendi fırlatılmışlığı-mız içinde ne kadar cesur ve "sahici" seçimler yapacağımıza bağlıdır. İnsan, kendini sürekli olarak yeniden doğuran, varoluşun devasa okyanusunda rotasını bizzat belirleyen o trajik ama muhteşem kaptandır.

Faydalanılan Kaynaklar ve İleri Okumalar:

- **Sartre, Jean-Paul. (2017).** *Varlık ve Hiçlik: Fenomenolojik Ontoloji Denemesi* (Çev. Turhan Ilgaz, Gaye Çomaoğlu). İthaki Yayınları. (Kötü niyet, özgürlük ve sorumluluk kavramlarının felsefi temelleri).
- **Sartre, Jean-Paul. (1997).** *Varoluşçuluk Bir İnsancılıktır* (Çev. Asım Bezirci). Say Yayınları. (Sartre'in varoluşçuluğun karamsar olduğu yönündeki eleştirilere verdiği en net ve popüler savunma).
- **Camus, Albert. (2015).** *Sisifos Söyleni* (Çev. Tahsin Yücel). Can Yayınları. (Absürd felsefesinin, intihar sorununun ve anlamsızlığa başkaldırının edebi başyapıtı).
- **Kierkegaard, Søren. (2009).** *Korku ve Titreme* (Çev. İbrahim Kapaklıkaya). Anka Yayınları. (İman sıçraması, etik olanın askıya alınması ve bireyin tekilliği).

- **Kierkegaard, Søren. (2020).** *Kaygı Kavramı* (Çev. Türker Armaner). İş Bankası Kültür Yayınları. (Özgürlüğün baş dönmesi olarak tanımlanan Angst kavramının derinlemesine analizi).
- **Nietzsche, Friedrich. (2016).** *Böyle Söyledi Zerdüşt* (Çev. Mustafa Tüzel). İş Bankası Kültür Yayınları. (Tanrının ölümü, Üstinsan ve kendi değerlerini yaratan insan kavramları).
- **Heidegger, Martin. (2018).** *Varlık ve Zaman* (Çev. Kaan Ökten). Alfa Yayınları. (Dasein, fırlatılmışlık, ölüme-doğru-olmak ve sahicilik kavramlarının ontolojik haritası).
- **Beauvoir, Simone de. (2019).** *İkinci Cinsiyet* (Çev. Gülnur Acar Savran). Koç Üniversitesi Yayınları. (Varoluşçuluğun toplumsal cinsiyet rolleri ve "Öteki" olma durumu üzerinden feminizme uygulanması).
- **Dostoyevski, Fyodor. (2014).** *Yeraltından Notlar* (Çev. Nihal Yalaza Taluy). İş Bankası Kültür Yayınları. (Rasyonalizme isyan eden ve irrasyonel özgürlüğü savunan, varoluşçuluğun edebiyattaki en büyük öncüllerinden biri).
- **May, Rollo. (2004).** *Varoluşun Keşfi* (Çev. Aysun Babacan). Okuyan Us Yayınları. (Varoluşçu felsefenin psikoloji ve psikanalize uyarlanması, anlamsızlık nevrozu).
- **Yalom, Irvin D. (1999).** *Varoluşçu Psikoterapi* (Çev. Zeliha İyidoğan Babayiğit). Kabalcı Yayınevi. (Ölüm, özgürlük, yalıtılmışlık ve anlamsızlık olmak üzere varoluşun dört nihai kaygısının klinik analizi).
- **Barrett, William. (2020).** *İrrasyonel İnsan: Varoluşçu Felsefe Üzerine Bir İnceleme* (Çev. Salih Özer). Hece Yayınları. (Varoluşçuluğun Antik Yunan'dan modern çağa uzanan harika bir entelektüel tarihi).